

سید حمیری و جلوه‌های آیات قرآن در اشعارش

دکتر مصطفی شیروی فوزانی
استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه قم

چکیده:

اهتمام شیعیان به خاندان وحی، برای برخی از ناآگاهان یا معاندان، زمینه‌ی مناسبی پدید آورده است که شیعیان را به بی‌توجهی به قرآن کریم متهم نمایند؛ در حالی که شواهد گوناگون در زمینه‌های مختلف از جمله آثار ادیبان و شاعران شیعه مذهب، گواه بطلان این مدّعاست.

این مقاله در راستای هدف یاد شده، اشعار یکی از شاعران شیعه مذهب را، از آن روی که شاعران و ادیبان معمولاً بازتاب دهنده‌ی دیدگاه‌های مختلف جوامع خود هستند، مورد بررسی قرار داده، جلوه‌های آیات الهی را در جای جای آن به عیان مشاهده نموده است که ابتدا به شرح مختصری از زندگی شاعر و سپس به مواردی از اشعار ایشان که مقتبس از آیات الهی است اشاره می‌کند.

کلید واژگان: سید حمیری، شیعه، جلوه‌های آیات، اشعار

فصلنامه علمی و پژوهشی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره اول، پائیز ۱۳۸۵

۱. مقدمه

برخی از تحجرگرایان اهل سنت بر این باورند که شیعیان را با قرآن کریم کاری نیست! و آیات الهی را بر دل‌هایشان بهاری نیست؛ چرا که با پرداختن به سایر امور، خود را از توجه بدان بی‌نیاز نموده‌اند و راه‌های دیگری را فراروی خویش گشوده‌اند. (ر.ک. به عبدالله علی القصیمی، ۱۳۵۶ هـ.ق، ج ۱، ص ۷۰ و ج ۲، ص ۴۰) اما واضح و روشن است که باطل کردن این توهم از راه‌های گوناگون امکان‌پذیر است، ولی در اینجا بنا به لحاظ رشته‌ی ادبی خویش تلاش کرده‌ایم پاسخی متفاوت بر آن بیابیم؛ لذا به مطالعه‌ی آثار ادیبان و شاعران شیعه مذهب همت گمارده تا ببینیم از آن روی که شاعران و ادیبان به طور معمول بازتاب دهنده‌ی دیدگاه‌های مختلف جوامع خود هستند، آیا آثارشان متأثر از قرآن کریم هست یا خیر؟

در راستای هدف یاد شده، دیوان یکی از شاعران شیعه مذهب به نام سید حمیری را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌ایم و به موارد بارزی که این شاعر گران قدر تحت تأثیر قرآن کریم شعر سروده است استشهاد نموده‌ایم.

۲. بیان کوتاهی از زندگینامه‌ی سید حمیری

نام او «اسماعیل» فرزند «محمدبن یزید بن ربیع» و کنیه‌اش «ابوهاشم» از کودکی ملقب به «سید» بوده است و امام صادق علیه السلام او را «سید الشعراء» نامیده است. وی اهل «حمیر» قبیله‌ی عربی یمنی است که در عمان و در سال ۱۰۵ هـ.ق دیده به جهان گشود و در بصره بزرگ شد. (ابو الفرج الاصفهانی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ج ۷، ص ۲۴۸).

بصره در آن زمان مرکز علم و ادب و مذاهب مختلف و محل آمد و شد ملل گوناگون بوده است. پدر و مادر سید «اباضی» و از دشمنان سر سخت حضرت علی علیه السلام بودند و حضرت را سب می‌کردند، لذا سید برای دوری جستن از آنها، بسیاری از اوقات خود را خارج از خانه و در مساجد می‌گذراند. خودش در این زمینه می‌گوید: وقتی خردسال و نوجوان بودم همواره می‌دیدم که پدر و مادرم سب امیرالمؤمنین می‌کنند و من برای اجتناب از آنها از خانه بیرون می‌رفتم و در مساجد می‌ماندم و تحمل گرسنگی را بر باز گشت به خانه ترجیح می‌دادم. تا اینکه قدری

برکت این دیدار دست از مذهب کیسانی برداشته و از معتقدان راستین مذهب جعفری گردیده است. در این زمینه روایاتی از «ابن معتر» (عبدالحسین، أحمد الامینی، ۱۴۱۰هـ.ق، ج ۲، ص ۲۴۵) و «صدوق» (ابن بابویه الصدوق، ۱۳۹۰هـ.ق، ص ۳۳) و «مرزبانی» (محمد بن عمران المرزبانی، ۱۱۹۳م، أخبار السید، ص ۱۶۴)، و «شیخ مفید» (محمد النعمان المفید، الفصول المختارة، ۳۸۱هـ.ق، ص ۲۴۱) نقل شده است که به اتهامات وارده به ایشان، پاسخ داده شده است. و نیز اشعار زیادی از سید حمیری مؤید آن می باشد.

۲-۳. جایگاه ادبی سید حمیری

سید حمیری در نزد ادیبان از جایگاه ادبی والایی برخوردار است. شاعری است با ذوق، هنرمند، حساس، تیزبین که بدون تکلف شعر می گوید و از تعقید و غرابت به دور است. حتی بعضی او را به «جریر که یکی از شاعران نامدار است» مقدم دانسته اند. (ابوالفرج الاصفهانی، ۱۴۰۷هـ.ق، ج ۷، ص ۲۵۹).

ابو فرج اصفهانی گوید: سید روش و سبک شعری ویژه‌ای دارد که به ندرت کسی به پای او می رسد. در جایگاه بلندش همین بس که یکی از فرزندان «ابوالأسود ذؤلی» نقل می کند که گفته است: ما به همراه سید نزد «ابو عمرو بن العلاء» نشسته بودیم و گفت و گو می کردیم و وقتی مشغول سخن گفتن در کشت و زرع و امور دنیوی شدیم، ناگهان سید بلند شد تا مجلس را ترک کند، هنگامی که سبیش را جویا شدیم در جواب گفت: «علوم انسانی و مطالعات فزنی»

إِنِّي لَأَكْرَهُ أَنْ أَطِيلَ بِمَجْلِسٍ لَا ذَكَرَ فِيهِ لِفَضْلِ آلِ مُحَمَّدٍ
لَا ذَكَرَ فِيهِ لِأَحْمَدٍ وَوَصِيَّهِ وَبَنِيهِ ذَلِكَ مَجْلَسٌ نَطْفَ زِدِي

(همان، ج ۷، ص ۲۵۹ و ۲۶۸)

۲-۳-۱. فنون شعری سید

در اشعار سید حمیری فنون مختلف و اغراض متنوعی یافت می شود مانند غزل، هجو، مدح، رثاء، فکاهی و غیره، اما اکثر اشعار او در مدح است ولی نه مدح رایج و بی ارزشی که هدف صاحبان آن، رسیدن به متاع دنیا و دست یافتن به عطایای

پادشاهان است. چرا که سید حمیری، خود یکی از شاعران معروف به نام «بشار» را مورد مذمت قرار می‌دهد و خطاب به او می‌گوید:

أَيُّهَا الْمَادِحُ الْعِبَادَ لِيُعْطَى إِنَّ لَّهٗ مَا بِأَيْدِي الْعِبَادِ
فَسَأَلُ اللَّهَ مَا طَلَبْتَ إِلَيْهِمْ وَارْجُ نَفْعَ الْمُنْزَلِ السَّوَادِ
لَا تَقُلْ فِي الْجَوَادِمَا لَيْسَ فِيهِ وَتُسَمَّى الْبَخِيلَ بِاسْمِ الْجَوَادِ

(همان، ص ۲۵۶)

۲-۳-۲. فرهنگ علمی - مذهبی سید حمیری

سید حمیری یک شاعر معمولی نبوده، بلکه علاوه بر شاعر بودن، در علوم گوناگونی مانند لغت، نحو، بلاغت و حتی فقه و کلام و تاریخ صاحب نظر بوده است. و کسی که به موارد احتجاجات سید نظر کند و به معانی بلندی که در اشعارش آورده دقت نماید، برایش روشن و آشکار خواهد شد که تا چه حد در فهم مفاهیم قرآن کریم و دانش فقه و کلام توانا بوده است. (عبدالحسین أحمد الأمینی، پیشین، ج ۲، ص ۲۷۵).

۲-۴. برخورد سید حمیری با امویان و عباسیان

امویان از سال ۴۱ هجری به مدت ۹۰ سال حکومت کردند که سید حمیری پنج تن از حاکمان آنها را درک می‌کند و بیست و پنج سال از عمر خود را در دوران حکومت آنها می‌گذراند. اما در این مدت از حاکمان بنی امیه دوری می‌جوید و حکومت آنها را غیر شرعی می‌داند و با عقیده‌ی کیسانیش در این مدت منتظر ظهور امام غائب خویش می‌ماند. سپس با سقوط امویان، حکومت عباسی در سال ۱۳۲ هجری قمری با شعار دعوت به رضای آل محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روی کار می‌آید. عباسیان پس از پیروزی بر امویان، فرصت را غنیمت شمرده و سیر انقلاب را منحرف کرده و خود را خلیفه‌ی مسلمانان معرفی می‌کنند و شد آنچه شد. (أسد حیدر، ۱۹۶۹م، ج ۱، ص ۴۰)

سید حمیری پنج تن از حاکمان عباسی را درک می‌کند و به پاس اینکه عباسیان توانستند حکومت بنی‌امیه را سرنگون کنند، بعضی از آنها را مورد مدح و ستایش قرار می‌دهد.

۳. جلوه‌های آیات در اشعار سید حمیری

در جای جای اشعار سید حمیری نسیم جان بخش آیات الهی به مشام می‌رسد و جلوه‌هایی از آیه‌های قرآن کریم در بیت بیت آن به چشم می‌خورد که برای رعایت اختصار، تنها به آن مواردی اشاره می‌کنیم که در بیان فضایل و مناقب حضرت علی علیه السلام سروده شده است.

خاطر نشان می‌شود که سید حمیری، در بسیاری از فضایل و مناقب علی علیه السلام شعر سروده است؛ ولی در این مقاله، تنها آن دسته اشعاری مورد استشهاد واقع شده که با استفاده از آیات قرآن، به بیان فضایل علی علیه السلام پرداخته است.

۱-۳. اسلام آوردن علی علیه السلام و پیشی گرفتن از دیگران در این امر
درباره‌ی اسلام آوردن حضرت علی علیه السلام و پیشی گرفتن ایشان از دیگران در این امر، سخنان بسیاری گفته شده است و کتابهای زیادی به رشته تحریر در آمده است. و همه متفقند که سبقت گرفتن در گرویدن به اسلام، بزرگترین فضیلت است. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹هـ، ج ۲، ص ۲)

لذا سید حمیری به این مسأله اشاره کرده و با اقتباس از آیه‌ی «وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ» (توبه/۱۰۰) اشعار زیبایی سروده است. که نمونه‌هایی از آن ذکر می‌شود:

لَعْمَرِي لئن كَانَ لِلسَّابِقِينَ وَ سَيَلَةُ فَضْلِ عَلِي التَّابِعِينَ
لَقَدْ كَانَ لِلسَّابِقِ السَّابِقِينَ عَلَيْهِمِ مِنَ الْفَضْلِ مَا تَدْعُونَ

(السید الحمیری، «بیتا»، ص ۴۲۸)

همچنین به آیه‌ی «يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَ آتِنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» (مریم/۱۲)

استشهاد می‌کند و می‌گوید:

وَ قَدْ أوتِي الْهُدَى وَ الْحُكْمَ طِفْلاً كَيْحَيِّ يَوْمَ أوتِيهِ صَبِيًّا
أَلَمْ يُؤْتِ الْهُدَى وَ النَّاسُ حَيْرِي فَوَحَّدَ رَبَّهُ الْأَحَدَ الْعَلِيًّا

(همان، ص ۴۵۹)

به اعتقاد سید، حضرت علی علیه السلام در کودکی مشمول هدایت الهی قرار می‌گیرد ولی چون مخالفان، آن را بعید می‌انگارند سید در پاسخ آنها، از فرهنگ قرآنی خودش مدد می‌گیرد و با استشهاد به قرآن کریم آن را برهانی می‌کند. (همان، ص ۱۴۲)
و نیز به آیه‌ی پنج سوره‌ی جمعه اشاره کرده و می‌گوید:

مجله تخصصی دانش‌آموزی و دبیران شماره اول، شماره اول، پاییز ۱۳۸۵

مَنْ كَانَ صَلَّى الْقَبْلَتَيْنِ وَقَوْمَهُ
 مَثَلُ النَّوَاقِحِ تَحْمِلُ الْأَسْفَارَا
 مَنْ كَانَ فِي الْقُرْآنِ سُمِّيَ مُؤْمِنًا
 فِي عَشْرِ آيَاتٍ جَعَلْنَ خِيَارًا

(همان، ص ۲۱۷)

محمود زمخشری در تفسیر «الکشاف» خود به ده آیه‌ی یاد شده در شعر بالا اشاره می‌کند که عبارت است از السجدة / ۱۸ و المائدة / ۵۵ و التوبة / ۱۹ و التحريم / ۴ و المجادلة / ۱۲ و الأحزاب / ۲۳ و مریم / ۹۶ و البینة / ۷ و الأنفال / ۶۲ و المطففين / ۲۹. (ر.ک به محمود الزمخشری، ۱۳۶۶ هـ.ش، ج ۳، ص ۵۱۴ و ۴۷ و ج ۴، ص ۴۹۴) و (علی بن محمد الواحادی النیسابوری، ۱۳۷۹ هـ، ص ۱۳۹).

۲-۳. علم و دانش حضرت علی علیه السلام

افزون بر احادیث اهل بیت، اهل سنت نیز معترفند که مقصود از آیه‌ی «وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمٌ الْكِتَابِ» (الرعد / ۴۴) علی علیه السلام است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ هـ.ق، ج ۲، ص ۲۹) و سید حمیری در این باره اشعار متنوع و جالبی دارد که نمونه‌ای از آن ذکر می‌شود.

مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ وَ حُكْمُهُ
 مِنْ شَاهِدٍ يَتَلَوُهُ مِنْهُ نَذَارَا
 عِلْمُ الْبَلَايَا وَالْمَنَابَا عِنْدَهُ
 فَصَلُّ الْخَطَابِ نَمَى إِلَيْهِ وَ صَارَا

(السید الحمیری، پیشین، ص ۲۱۴)

در قصیده‌ی دیگری سید از آیه‌ی پانزده سوره‌ی مائده بهره جسته و علی علیه السلام را نور پر فروغی دانسته که جاهلان از پرتو آن شفا می‌یابند.

مَنْ كَانَ فِي الدِّينِ نَوْراً يُسْتَضَاءُ بِهِ
 وَ كَانَ مِنْ جَهْلِهَا بِالْعِلْمِ شَافِيهَا

(همان، ص ۴۶۸)

وی در اشعار دیگری با توجه به سوره‌ی مائده، آیه‌ی پانزده و سوره‌ی مریم، آیه‌ی دوازده، علی علیه السلام را امین وحی و حافظ آیات الهی و کسی که از کودکی شایستگی دادرسی می‌یابد، و پایان بخش نهایی و فصل الخطاب امور است، معرفی می‌کند و می‌گوید:

وَعَلَىٰ خَازِنِ الْوَحْيِ الَّذِي
 كَانَ مُسْتَوْدَعَ آيَاتِ السُّورِ

(همان، ص ۲۵۱)

خَازِنِ الْوَحْيِ وَالَّذِي أَوْتِيَ
 كَانَ لِلَّهِ ثَانِي اثْنَيْنِ سِرًّا
 الْحُكْمَ صَبِيحًا طِفْلاً وَ فَصَلَ الْخَطَابِ
 وَ قَرِيشَ تُدِينُ لِسَانِ صَابِ

(همان، ص ۸۲ و ۳۰۴)

فصلنامه تخصصی «شکوه آیات و علوم اهل بیت» شماره اول، بهار ۱۳۸۵

وی در بیت دیگری در بیان رویداد فوق از آیهی لَنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ بهره گرفته و سروده است:

وَنِعْمَتِي الْكُبْرَى عَلَى الْخَلْقِ مَنْ غَدَا
لَهَا شَاكِرًا دَامَتْ وَأَعْطَى تَمَامَهَا

(همان، ص ۳۸۹)

البته ایشان در بیان شأن نزول سوره‌ی براءت و مأمور شدن علی ع برای ابلاغ آن به اهل مکه، و شرح قضاوت‌های حضرت و اینکه به اعتراف رهبران اهل سنت، علی ع عادل‌ترین قاضی پس از رسول خدا ص است، و توصیف محبت ملائکه نسبت به امیر مؤمنان و سلام ملائکه بر ایشان در شامگاه بدر، و در بیان شجاعت و پیکار حضرت در جنگ احزاب، و توصیف منزلت و جایگاه ایشان در روز قیامت و روز حساب و دیگر فضائل ایشان، از آیات قرآن کریم استفاده نموده است که آوردن همه‌ی آنها در این مقاله مقدور نیست.

نتیجه

این شاعر شیعه مذهب در شرح و بیان اکثر موضوعاتی که سروده است، استادانه و با ظرافت خاصی از آیات قرآن کریم استمداد طلبیده است و اشعار خود را مزین به کلام الهی نموده است، این ویژگی، هم رمز بقای او شده است و هم بیانگر این نکته که این شاعر به عنوان ادیبی که بازتاب دهنده‌ی جامعه‌ی خود می‌باشد، به چه میزان تحت تأثیر قرآن مجید بوده است، و در بیان مسایل و موضوعات خود از آیات کلام الله مجید استفاده نموده است.

در ضمن، این سخن که شیعیان ابتدا به قرآن کریم اهتمام نمی‌ورزند (ر.ک به عبدالله علی القصیمی، ۱۳۵۶هـ، ج ۱، ص ۷۱)، از این دیدگاه قابل خدشه و بی‌اساس است.

منايع و ماخذ:

١. ابن الأثير على بن محمد؛ أسد الغابة فى معرفة الصحابة؛ ج ٣ و ٤، الطبعة الاولى، تهران، اسماعيليان، «بى تا»، ٦.
٢. ابن شهر آشوب أبو جعفر رشيدالدين محمد بن على؛ مناقب آل أبى طالب؛ ج ٢ و ٣، قم: المطبعة العلمية، ١٣٧٩هـ.
٣. السيد الحميرى؛ ديوان؛ جمعه و حققه: شاعر هادى شكر؛ الطبعة الاولى، بيروت: مكتبة الحياة، «بى تا».
٤. اصفهانى أبو الفرج؛ الأغانى؛ ج ٧، الطبعة الاولى، لبنان: دارالفكر، ١٤٠٧هـ ١٩٨٦م.
٥. الأينى الشيخ عبدالحسين أحمد؛ الغدير؛ ج ٢/٣، الطبعة الرابعة، طهران: دار الكتب الاسلامى؛ ١٤١٠هـ.
٦. الحكيم محمد تقى، شاعر العقيدة، الطبعة الاولى، لامط: دار الحديث، «بى تا».
٧. حيدر أسد؛ الامام الصادق و المذاهب الأربعة؛ ج ٣، الطبعة الثانية، بيروت: دار الكتب العربى، ١٣٩٠هـ ١٩٦٩م.
٨. الزمخشري محمود بن عمر؛ الكشاف؛ ج ١، ٣، ٤، الطبعة الاولى، قم: نشر أدب الحوزة، ١٣٦٦هـ.
٩. الشهرستانى أحمد؛ الملل و النحل؛ ج ١، الطبعة الاولى، بيروت: دارصعب، ١٤٠٦هـ ١٩٨٦م.
١٠. الصدوق محمد بن على بن الحسين بن بابويه؛ اكمال الدين و اتمام النعمة؛ الطبعة الاولى، طهران: مكتبة الصدوق، ١٣٩٠هـ.
١١. القصيمى عبدالله على؛ الصراع بين الاسلام و الوثنية؛ الطبعة الاولى، القاهرة: المطبعة السلفية، ١٣٥٦هـ.

.....
 فصله خمس الكراميات و علمها و اشارة كرامت اسال اول، شماره اول، باقيز ١٣٨٥

١٢. المرزباني محمد بن عمران؛ اخبار شعراء الشيعة (أخبار السيد الحميري)، تقديم و تحقيق و تعليق: محمد هادي الأميني؛ الطبعة الثانية، بيروت: شركة الكتبي للطاعة و النشر، ١٩٩٣م.

١٣. المظفر محمد حسن؛ دلائل الصدق؛ ج ٢، الطبعة الاولى، قم: مكتبة بصيرتي: ١٣٩٥هـ

١٤. المفيد محمد بن محمد بن النعمان العكبري؛ الفصول المختارة، الطبعة الثانية، نجف: منشورات مطبعة الحيدرية، ١٣٨١هـ - ١٩٦٢م.

پښتونخوا ځاڼي علوم انساني و مطالعات فرينجی
پرتال جامع علوم انساني